

Саламаха Олексій Анатолійович

Теоретико-методологічні аспекти демократизації в сучасній політичній науці

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-4.14>

Стаття поширюється на умовах ліцензії
CC BY 4.0

Саламаха Олексій Анатолійович
аспірант спеціальності «Політологія»
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, Дніпро, Україна
ORCID: 0009-0001-5173-8692

У статті проаналізовано теоретико-методологічні аспекти демократизації в сучасній політичній науці, що дозволило окреслити складність і багатовимірність цього процесу. Демократизація розглядається як динамічний феномен, що зазнає впливу як історичних традицій, так і сучасних глобальних викликів – глобалізації, інформаційної революції, гібридних загроз і політичних трансформацій у різних регіонах світу. Розглянуто еволюцію концепцій демократії від античності до сучасності, визначено ключові моделі демократизації, серед яких ліберальна, партисипативна, деліберативна, елітна та соціальна демократія, що відображають різні підходи до організації політичної влади та участі громадян. Зазначено, що в реальних умовах політичні системи часто комбінують елементи цих моделей, адаптуючись до конкретних історико-культурних умов.

Проаналізовано сучасні глобальні впливи на демократичні процеси, зокрема роль міжнародних інституцій у підтримці демократії, а також виклики, пов'язані з поширенням дезінформації, гібридними загрозами та інформаційними війнами. Особливу увагу приділено специфіці демократизації в постсоціалістичних і постконфліктних країнах на прикладі України, де поєднуються значні досягнення і серйозні виклики, що потребують комплексного підходу до реформ.

Виявлено ключові проблеми і суперечності демократичного розвитку, такі як демократичний занепад, популізм, криза довіри до інституцій, а також розрив між формальною і реальною демократією. Подолання цих викликів потребує посилення інституційної спроможності, підвищення політичної культури і активізації громадянської участі.

Ключові слова: демократизація, демократія, політична наука, ліберальна демократія, партисипативна демократія, деліберативна демократія, демократичний занепад, гібридні загрози, глобалізація, постсоціалістичні країни, Україна, політичні інститути, міжнародні інституції, інформаційна революція, політична культура.

Постановка проблеми. Процес демократизації в сучасному світі набуває особливої ваги, оскільки від рівня демократичного розвитку держав залежить стабільність міжнародної системи, дотримання прав людини та забезпечення сталого розвитку суспільств. У ХХІ столітті демократичні трансформації відбуваються на тлі глибоких глобальних змін: посилення процесів глобалізації, інформаційної революції, міждержавної конкуренції, а також зростання впливу наднаціональних і транснаціональних акторів. Одночасно спостерігається тенденція до «демократичного занепаду» (democratic backsliding) у низці країн, зростання авторитарних практик та популістських рухів, що ставить під сумнів усталені моделі розвитку.

Регіональний вимір проблеми також надзвичайно важливий. У постсоціалістичних і постконфліктних державах, зокрема в Україні, демократизація поєднується з викликами війни, політичної нестабільності та необхідністю глибоких інституційних реформ. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України не лише ускладнює демократичний поступ, а й актуалізує питання стійкості демократичних інститутів у кризових умовах.

Незважаючи на тривалу історію дослідження феномену демократизації в політичній науці, у сучасних умовах постає необхідність перегляду усталених теоретичних моделей та методологічних підходів. Традиційні концепції демократичного тран-

зиту, що ґрунтувалися на прикладах країн Західної Європи та Північної Америки, не завжди адекватно пояснюють специфіку демократичних трансформацій у державах з іншим історичним, культурним та соціально-економічним контекстом.

Таким чином, дослідження теоретико-методологічних аспектів демократизації в умовах сучасних глобальних і регіональних викликів є важливим для розуміння закономірностей демократичних трансформацій, визначення ефективних стратегій підтримки демократії та запобігання її занепаду як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Мета дослідження: здійснити комплексний теоретико-методологічний аналіз процесу демократизації в сучасній політичній науці, визначити ключові підходи до її вивчення та окреслити особливості функціонування демократичних інститутів в умовах глобальних і регіональних викликів.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що забезпечують комплексний аналіз явища демократизації. Використано порівняльно-політологічний метод для зіставлення моделей демократичного розвитку в різних країнах; історичний метод – для виявлення еволюції концепцій демократизації; системний та структурно-функціональний підходи – для аналізу взаємозв'язку політичних інститутів та процесів; інституційний метод – для дослідження ролі державних і наддержавних структур у підтримці демократії; контент-аналіз – для опрацювання наукових джерел і публі-

кацій; метод кейс-стаді – для розгляду українського та інших національних прикладів демократизації в умовах глобальних і регіональних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика демократизації активно розробляється у світовій та вітчизняній політичній науці, що зумовлено як глобальними тенденціями розвитку демократії, так і регіональними особливостями цього процесу. У зарубіжних дослідженнях значну увагу приділено аналізу переходу від авторитарних до демократичних режимів (С. Гантінгтон, А. Пшеворський, Л. Даймонд, Дж. Лінц, А. Степан), визначенню інституційних умов ефективного функціонування демократії (Р. Даль, Дж. Фішкін, Дж. Гелд) та розробці моделей партисипативної й деліберативної демократії (К. Патнем, Ю. Габермас). Сучасні автори, зокрема Я. Мунк, Д. Левітські та Л. Вей, акцентують на загрозах демократичному розвитку, таких як популізм, зниження рівня політичної культури та підлив довіри до інституцій.

У вітчизняній науці вивчення демократизаційних процесів охоплює як теоретичні, так і прикладні аспекти. Праці В. Литвина, М. Михальченка, О. Рафальського, О. Майбороди присвячені аналізу політичної культури, інституційного будівництва та впливу зовнішніх чинників на розвиток демократії в Україні. Окремі дослідження розглядають взаємодію демократизації з процесами європейської інтеграції та безпековими викликами, зокрема в умовах гібридної війни та збройної агресії.

Попри значну кількість наукових праць, питання комплексного теоретико-методологічного аналізу демократизації в умовах поєднання глобальних і регіональних викликів, особливо в контексті українського досвіду, залишаються недостатньо розкритими. Це створює потребу у подальшому поглибленому вивченні теми з урахуванням нових політичних реалій.

Виклад основного матеріалу. Витоки поняття «демократія» сягають античної Греції. У буквальному перекладі з грецької мови воно означає «влада народу». Дослідники зазначають, що на початковому етапі термін часто вживався представниками аристократії з певним зневажливим відтінком, як характеристика політичної системи, у якій прості громадяни відсунули еліту від керівництва державою. Найвідомішим прикладом давньогрецького поліса з розвиненою демократичною практикою були Афіни. У складній політичній структурі цього міста-держави ключова роль належала Народним зборам, участь у яких вважалася обов'язком кожного громадянина. Саме на зборах обирали частину найвищих посадовців, зокрема воєначальників, тоді як інші посади розподілялися шляхом жеребкування, що забезпечувало рівні можливості для всіх, хто мав виборче право.

Водночас афінська демократія залишалася вразливою та нерідко переживала політичні кризи. На відміну від греків, римляни тлумачили демократію дещо інакше – для них основою політичного ладу була верховенство закону та обов'язок держави гарантувати права й інтереси кожного громадянина. У такому розумінні демократія постала як влада закону.

Термін демократія (від грец. *demos* – народ, *kratos* – влада) у сучасній політичній науці розглядається як форма правління, за якої джерелом і носієм влади є народ, а управління здійснюється на основі принципів рівності, свободи та верховенства права. Р. Даль визначає демократію як поліархію, де ключовими є відкритість політичної конкуренції, участь громадян у прийнятті рішень та наявність інституційних гарантій прав і свобод.

Р. Даля зазначав, що демократія пройшла через два великих періоди розвитку – безпосередньої демократії античного міста-держави та демократії національної держави. А на даному етапі історичного розвитку людського суспільства вона стоїть перед третім зламним моментом – виходом на наднаціональний рівень [6, с. 12].

Відомий український дослідник Н. Рогозін наголошує, що демократичний процес ґрунтується на суспільному консенсусі щодо базових демократичних цінностей, а також на сформованій політичній культурі громадян, яка підтримується та розвивається завдяки ефективному функціонуванню демократичних інститутів у державі [6, с. 37]. У його працях підкреслюється, що термін «демократія» міцно закріпився у сучасному політичному дискурсі, а його етимологічне тлумачення – «влада народу» – є доволі прозорим.

Подібної позиції дотримується і німецький політолог Б. Гуггенбергер, який зазначає, що донині наукова спільнота не виробила універсального підходу, який дозволив би сформулювати єдине, загальноприйняте визначення демократії. Існує велика кількість спроб її дефініції, однак вони не завжди відповідають науковим критеріям. При цьому різні автори вважають ключовими певні окремі складові демократії: рівність, участь громадян (партисипацію), принцип влади більшості та її обмеження, контроль над владою, толерантність, фундаментальні права особи, верховенство права, соціальну спрямованість держави, поділ влади, загальне виборче право, відкритість, конкуренцію ідей, політичний плюралізм тощо [5].

Демократизація виступає процесом політичних і суспільних змін, які спрямовані на перехід від недемократичного (авторитарного чи тоталітарного) режиму до демократичного, а також на вдосконалення і поглиблення демократичних інститутів. Демократизація може мати як лінійний, так і хвилеподібний характер, супроводжуючись як прогресом, так і відкатами (*backsliding*).

Перші уявлення про демократію виникли ще в античності, коли Платон і Арістотель трактували її як форму безпосереднього народовладдя в межах поліса. Ці ранні концепції лягли в основу розуміння демократії як участі всіх громадян у політичному житті. Згодом, у Новий час, під впливом ідей Д. Локка, Ш. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо, відбувся перехід до більш складного тлумачення демократії як представницької системи, яка базується на поділі влади, народному суверенітеті та гарантіях прав людини.

У XX столітті теоретичний апарат демократії зазнав суттєвих змін. В період міжвоєн'я і післявоєнний час утвердилася ліберально-інституційна модель демократії, розроблена такими науковцями, як Й. Шумпетер і К. Поппер [4], яка акцентує увагу на інститутах і процедурі виборів. З 1970-х по 1990-ті роки завдяки працям С. Гантінгтона [1] була сформульована концепція «третьої хвилі демократизації», що пояснює глобальне поширення демократичних режимів. У цей же період розвинулися транзитологічні підходи, які аналізують конкретні механізми переходу від авторитаризму до демократії (Д. Лінц, А. Степан [2], Г. О'Доннелл [3]).

Початок XXI століття ознаменувався появою нових парадигм, що відповідають викликам глобалізації, гібридних загроз і цифрової епохи. Концепції деліберативної демократії (Ю. Габермас, Д. Фішкін) підкреслюють важливість раціонального публічного дискурсу для прийняття легітимних рішень, а демократія участі (К. Патнем) акцентує увагу на безпосередній активній ролі громадян. У той же час критичні теорії звертають увагу на ризики «демократичного занепаду» та ерозію демократичних стандартів (Я. Мунк, Л. Вей, Д. Левітські).

Ці теоретичні підходи стали основою для формування ключових моделей демократії, які відображають різні аспекти демократичних процесів. Ліберальна модель, зосереджена на захисті прав і свобод, верховенстві права та політичному плюралізмі, вважається класичною основою сучасних демократій. Партисипативна модель підкреслює важливість активної участі громадян у прийнятті рішень, особливо на місцевому рівні, а деліберативна – легітимність, що випливає з аргументованого публічного обговорення. Елітна, або шумпетеріанська, модель розглядає демократію як конкурентний вибір між політичними елітами, а соціальна демократія інтегрує політичні права з соціальною справедливістю і захистом.

У реальному політичному житті жодна з цих моделей рідко існує ізольовано – вони часто поєднуються і трансформуються залежно від історичних, культурних і соціально-економічних контекстів конкретних країн.

Сучасні глобальні процеси значною мірою трансформують традиційне розуміння демократизації, створюючи нові умови для її розвитку і водночас

поставляючи низку викликів. Глобалізація, що охоплює економічні, культурні, політичні та технологічні сфери, сприяє поширенню демократичних цінностей і стандартів у різних куточках світу. Розвиток інформаційних технологій та цифрових комунікацій відкриває широкі можливості для політичної участі громадян, підвищує прозорість та підзвітність владних структур, а також сприяє формуванню глобальної громадянської свідомості. Водночас ці ж технології несуть у собі певні ризики – масове поширення дезінформації, маніпулятивні практики та інструменти цифрового контролю можуть ставати серйозною загрозою для демократичних процесів.

На тлі цих трансформацій зростає актуальність проблематики гібридних загроз і інформаційних війн, які набувають дедалі більш комплексного характеру. Вони поєднують кібератаки, пропаганду, дезінформацію, економічний тиск і навіть військові дії, що ставить під сумнів ефективність демократичних інститутів. Особливо вразливими у цьому контексті є постконфліктні та перехідні країни, де зовнішні і внутрішні сили можуть використовувати інформаційний вплив для послаблення демократичних структур і підризу політичної стабільності.

Відповідь на ці виклики значною мірою залежить від ролі міжнародних інституцій, які виступають як каталізатори та захисники демократичних цінностей. Організації на кшталт Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ та багатьох неурядових організацій виконують важливі функції моніторингу виборів, підтримки політичних реформ, надання технічної та фінансової допомоги. Вони формують нормативні рамки, що сприяють дотриманню прав людини, верховенству права та розвитку демократичних інститутів. Водночас ефективність їх діяльності визначається політичною волею країн-учасниць та здатністю цих структур швидко адаптуватися до динамічного характеру сучасних глобальних викликів.

Зокрема, демократизація сьогодні перебуває під потужним впливом глобалізаційних процесів і інформаційної революції, що створює як нові можливості, так і серйозні ризики для розвитку демократичних систем. Водночас зростаючі гібридні загрози і інформаційні війни вимагають від демократій підвищення стійкості та активної взаємодії з міжнародною спільнотою, яка виступає гарантом підтримки і розвитку демократичних цінностей у світі.

Демократизація у постсоціалістичних і постконфліктних країнах має свої специфічні риси, що зумовлені особливостями історичного досвіду, політичної культури, економічного стану та впливом зовнішніх факторів. Порівняльний аналіз таких трансформацій демонструє значну різноманітність результатів: деякі країни зуміли успішно інтегрувати демократичні інститути, закріпити верховенство права та сформувати політичні системи з широкою

участю громадян, тоді як інші стикаються з проблемами корупції, політичної нестабільності, слабкістю громадянського суспільства та реваншистськими тенденціями.

Успішні кейси, як-от Польща, Чехія чи Естонія, вирізняються чіткою політичною волею до реформ, активною підтримкою міжнародної спільноти, а також поступовим розвитком правової держави. Проблемні приклади часто характеризуються слабкістю інституцій, домінуванням авторитарних практик і зовнішніми геополітичними викликами, що гальмують процеси консолідації демократії.

Особливу увагу заслуговує український досвід демократизації, який поєднує досягнення та численні виклики. З часу здобуття незалежності Україна пройшла важкий шлях політичних трансформацій, включно з Революцією Гідності, що стала символом прагнення громадян до справжньої демократії, верховенства права і європейської інтеграції. Водночас країна стикається з комплексом проблем: повномасштабна війна, внутрішні політичні розколи, проблеми у сфері боротьби з корупцією, недостатній рівень розвитку громадянського суспільства.

Перспективи демократизації в Україні тісно пов'язані із здатністю зміцнювати інститути влади, підвищувати політичну культуру та активність громадян, а також інтегруватися у європейські та світові політичні процеси. На цьому фоні важливою є роль міжнародної підтримки та реформаторських зусиль, що можуть забезпечити подальшу стабілізацію і розвиток демократичних стандартів у країні.

Процес демократизації супроводжується низкою серйозних проблем і суперечностей, які ускладнюють подальший розвиток демократичних систем. Однією з найгостріших загроз сучасній демократії є явище демократичного занепаду (*democratic backsliding*) – поступове послаблення демократичних інститутів, обмеження свобод та підриз принципів верховенства права. Цей процес часто поєднується з ростом популізму, який апелює до емоційної підтримки широких верств населення, використовуючи прості рецепти і антагонізм до традиційних еліт і інституцій. Популістські лідери нерідко послаблюють систему стримувань і противаг, що створює ризик авторитаризації політичного режиму.

Водночас зниження рівня довіри громадян до ключових політичних інституцій – парламенту, судової влади, органів виконавчої влади – ставить під сумнів ефективність демократичного управління. Криза довіри може виникати через корупційні скандали, непрозорість прийняття рішень, нездатність влади реагувати на суспільні потреби, а також через політичну поляризацію. Такий стан справ підриває легітимність влади і стимулює апатію або радикалізацію громадянського суспільства.

Ще однією суттєвою суперечністю демократичного розвитку є розрив між формальною демократією і реальною практикою її функціонування. Фор-

мально встановлені інститути, вибори і законодавча база не завжди гарантують дотримання демократичних принципів на практиці. Такий конфлікт виявляється у випадках, коли формальні процедури слугують прикриттям для авторитарних дій, маніпуляцій виборчим процесом або придушенням опозиції. Це створює підґрунтя для політичної нестабільності і зростання суспільного невдоволення, що ускладнює подальше консолідування демократії.

Таким чином, проблеми демократичного занепаду, кризи довіри та розбіжностей між формальним і реальним рівнями демократії є одними з ключових викликів сучасного демократичного розвитку. Подолання цих суперечностей вимагає не лише інституційних реформ, але й зміцнення політичної культури та активної участі громадян у політичному житті.

Висновки. Процес демократизації в сучасному світі є надзвичайно важливим чинником забезпечення політичної стабільності, прав людини та сталого розвитку суспільств. Глобальні трансформації, зокрема інтенсивна глобалізація, інформаційна революція, а також поширення гібридних загроз, створюють нові умови та виклики для розвитку демократичних інститутів. Ці виклики особливо гостро проявляються в постсоціалістичних і постконфліктних країнах, серед яких ключове місце займає Україна, де демократизація відбувається на фоні війни та потреби в глибоких інституційних реформах.

У теоретичному плані дослідження демократизації демонструє значний розвиток: від класичних античних уявлень про безпосереднє народовладдя до складних моделей ліберальної, партисипативної, деліберативної та елітної демократії, а також новітніх підходів, які враховують сучасні глобальні і технологічні виклики. Водночас аналіз практичних кейсів свідчить, що жодна модель демократії не існує ізольовано – в реальності вони часто поєднуються і модифікуються залежно від історико-культурних і соціально-економічних особливостей.

Отже, комплексний теоретико-методологічний підхід до вивчення демократизації, який враховує як глобальні, так і регіональні виклики, є важливою передумовою для розробки ефективних стратегій підтримки і розвитку демократії. Подальші дослідження в цьому напрямі сприятимуть підвищенню якості політичного управління, стійкості демократичних інститутів і зміцненню демократичних цінностей як в Україні, так і в світі загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Huntington, S. P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
2. Linz, J., Stepan, A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
3. O'Donnell, G. *Delegative Democracy*. *Journal of Democracy*, 1994, vol. 5, no. 1, pp. 55–69.

4. Popper, K. *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge, 1945
5. Грошевський Ю. М., Марочкин І. К. Органи судової влади в Україні. К. : Ін Юре, 1997. 20 с.
6. Рагозін Н.П. Нариси сучасної демократії. Українські проблеми в контексті міжнародного досвіду. Донецьк, видавництво «Донбас», 2003. 248 с.

REFERENCES:

1. Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
2. Linz, J., & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe,*

South America, and Post-Communist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

3. O'Donnell, G. (1994). Delegative democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), 55–69.
4. Popper, K. (1945). *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge.
5. Groshevsky, Yu. M., Marochkin, I. K. (1997). *Organy sudobnoy vlasti v Ukraini* [Judicial authorities in Ukraine]. Kyiv: In Yure, 20 p.
6. Rogozin, N. P. (2003). *Narisi suchasnoyi demokratiyi. Ukrayinski problemy v konteksti mizhnarodnogo dosvidu* [Essays on modern democracy. Ukrainian issues in the context of international experience]. Donetsk: Donbas Publishing, 248 p.

Theoretical and methodological aspects of democratization in contemporary political science

Salamakha Oleksii Anatoliiovych

Postgraduate Student in Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
Nauky Ave., 72, Dnipro, Ukraine
ORCID: 0009-0001-5173-8692

This article analyzes the theoretical and methodological aspects of democratization in contemporary political science, highlighting the complexity and multidimensionality of this process. Democratization is viewed as a dynamic phenomenon influenced both by historical traditions and current global challenges-globalization, the information revolution, hybrid threats, and political transformations across various world regions.

The evolution of democracy concepts from antiquity to the present is examined, and key models of democratization are identified, including liberal, participatory, deliberative, elite, and social democracy, which reflect different approaches to political power organization and citizen participation. It is noted that, in real-world conditions, political systems often combine elements of these models, adapting to specific historical and cultural contexts.

The article analyzes modern global influences on democratic processes, particularly the role of international institutions in supporting democracy, as well as challenges related to the spread of disinformation, hybrid threats, and information warfare. Special attention is given to the specifics of democratization in post-socialist and post-conflict countries, using Ukraine as an example, where significant achievements coexist with serious challenges requiring a comprehensive reform approach.

Key problems and contradictions of democratic development are identified, such as democratic backsliding, populism, a crisis of trust in institutions, and the gap between formal and actual democracy. Overcoming these challenges necessitates strengthening institutional capacity, enhancing political culture, and increasing civic engagement.

Key words: democratization, democracy, political science, liberal democracy, participatory democracy, deliberative democracy, democratic backsliding, hybrid threats, globalization, post-socialist countries, Ukraine, political institutions, international institutions, information revolution, political culture.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.09.2025

Дата публікації: 10.10.2025